

کتابشناسی تحریر الوسيلة

گرامیداشت چهلمین سال تألیف کتاب (۱۳۴۳-۱۳۸۳ش)

ناصرالدین انصاری قمی

مسائل مورد ابتلا و شامل فروع بسیار بوده و از فروع و مسائل نادره - که کمتر مورد ابتلاست - خالی است و از این دو جهت، بر عروة الوثقی برتری دارد. بدین رو هدف حاشیه‌های فراوان علما و مراجع پس از سید قرار گرفت که برخی از آنها عبارتند از:

۱. حاشیه آیت الله میرزا آقا اصطهباناتی (م ۱۳۷۸ق).
۲. حاشیه آیت الله سید حسین حمای (م ۱۳۷۹ق).
۳. حاشیه آیت الله سید محمود شاهرودی (م ۱۳۹۴ق).
۴. حاشیه آیت الله سید روح الله خمینی (م ۱۴۰۹ق).
۵. حاشیه آیت الله سید محمدرضا گلپایگانی (م ۱۴۱۳ق).
۶. حاشیه آیت الله سید علی علامه فانی (م ۱۴۰۹ق).
۷. حاشیه آیت الله سید ابوالحسن رفیعی قزوینی (م ۱۳۹۶ق).
۸. حاشیه آیت الله سید ابوالقاسم خویی (م ۱۴۱۱ق).
۹. حاشیه آیت الله سید علی بهبهانی (م ۱۳۹۵ق).
۱۰. حاشیه آیت الله میرزا مهدی شیرازی (م ۱۳۸۰ق).
۱۱. حاشیه آیت الله سید جمال الدین گلپایگانی (م ۱۳۷۷ق).
۱۲. حاشیه آیت الله سید محمد حجت کوهکمری (م ۱۳۷۱ق).
۱۳. حاشیه آیت الله سید محمدتقی خوانساری (م ۱۳۷۲ق).
۱۴. حاشیه آیت الله سید صدرالدین صدر (م ۱۳۷۳ق).
۱۵. حاشیه آیت الله سید محمدهادی میلانی (م ۱۳۹۵ق).
۱۶. حاشیه آیت الله سید عبدالاعلی سبزواری (م ۱۴۱۲ق).
۱۷. حاشیه آیت الله میرزا محمد فیض قمی (م ۱۳۷۰ق).

تحریر الوسيلة مهمترین و جامع ترین رساله فتوایی امام خمینی و یکی از ماندگارترین آثار فقهی شیعه امامیه است که از بدو تألیف تاکنون، همواره مورد شرح و تعلیقه فقهای پس از مؤلف قرار گرفته است. این کتاب تحریر و تکمیل کتاب گرانسنگ وسيلة النجاة می باشد.

وسيلة النجاة نوشته مرحوم آیت الله العظمی سید ابوالحسن اصفهانی است. ایشان در آغاز حواشی خویش بر ذخیره المصالحین مرحوم آیت الله آقا سید محمدکاظم یزدی را در متن آن گنجانید و سپس برای بار دوم، مسائل بسیاری را بدان افزود، به گونه ای که با صورت نخست آن تفاوت فراوان داشت و آن را وسيلة النجاة نامید (الذریعه، ج ۲۵، ص ۸۵).

این کتاب در دو مجلد است:

- ج ۱. احکام تقلید، طهارت، صلاة، صوم، زکات، خمس و مقدمات حج (۷ کتاب).
 - ج ۲. مباحث مکاسب، بیع و خیارات، شفعه، صلح، اجاره، جعاله، عاریه، ودیعه، مضاربه، شرکت، مزارعه، مساقات، دین و قرض، رهن، حجر، ضمان، حواله، کفالت، وکالت، اقرار، هبه، وقف و صدقات مستحبی وصیت، نذر و عهد و قسم، صید و ذباحت، اطعمه و اشربه، غصب، احیاء موت، لقطه، نکاح، طلاق، خلع و مبارات،ظهار و لعان و ایلاء، موارث (۳۴ کتاب).
- این کتاب دارای نظمی دقیق و دربرگیرنده اکثر ابواب فقهی و

این کتاب از بدو تألیف تاکنون بارها مورد شرح، ترجمه، حاشیه و تلخیص قرار گرفته است که به معرفی آنها می پردازیم:

ترجمه ها

۱. ترجمه آقایان علی اسلامی و قاضی زاده، زیر نظر آقایان محمد مؤمن قمی و سید حسن طاهری خرم آبادی، ۴ جلد (همراه با متن)، دفتر انتشارات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ پانزدهم، قم، ۱۳۷۷ ش / ۱۴۱۸ ق.

۲. ترجمه آقای حاج سید محمدباقر موسوی همدانی، ۴ جلد (همراه با متن)، انتشارات دارالعلم، قم، ۱۳۷۵ ش.

۳. ترجمه آقای حاج شیخ احمد مظهری (ابواب رهن، حجر، حواله، کفالت، وکالت، اقرار و هبه).

این ترجمه همراه با شرح آن در یک مجلد به چاپ رسیده است.

۴. رساله نوین (ترجمه بخش هایی از تحریر الوسیله) ترجمه، عبدالکریم بی آزار شیرازی، ۴ جلد، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۷۷ ش (چاپ مکرر).

ج ۱. احکام عبادات و خودسازی: طهارت، صلا، صوم، حج (همراه اصول اعتقادی و تاریخچه فقه و اجتهاد)، ۲۷۰ ص، وزیری.

ج ۲. مسائل اقتصادی: احکام زکات، خمس، مکاسب، معاملات، مزارعه، مضاربه و مساقات (همراه با مقدمه ای در نظام و تاریخچه اقتصاد اسلامی)، ۳۰۴ ص، وزیری.

ج ۳. مسائل خانواده: احکام نکاح و طلاق (همراه با تاریخچه حقوق زن و نظام خانواده)، ۲۸۰ ص، وزیری.

ج ۴. مسائل سیاسی و حقوقی (با استفاده از تحریر الوسیله، توضیح المسائل، استفتائات، کشف اسرار، کتاب البیع)، ۴۰۴ ص، وزیری.

تلخیص ها:

۱. زبدة الاحکام

(این کتاب، به عربی و اردو، مکرر به چاپ رسیده است). سازمان تبلیغات اسلامی، تهران، ۱۴۰۴ ق، ۲۷۳ ص، رقعی.

۲. معرفة ابواب الفقه محسن فقیهی، مرکز جهانی علوم اسلامی، قم، ۱۳۷۷ ش، ۲۲۳ ص، وزیری.

حاشیه ها

بر این کتاب، حواشی متعدد از سوی فقیهان معاصر نگاشته شده که برخی از آنها عبارتند از:

۱۸. حاشیه آیت الله سید شهاب الدین مرعشی نجفی (م ۱۴۱۱ ق).

۱۹. حاشیه آیت الله شیخ عباسعلی شاهرودی (م ۱۳۸۳ ق).

۲۰. حاشیه آیت الله سید محمدجواد تبریزی (م ۱۳۸۷ ق).

و از فقهای معاصر نیز:

۲۱. حاشیه آیت الله شیخ جواد تبریزی.

۲۲. حاشیه آیت الله شیخ لطف الله صافی گلپایگانی (چاپ شده به نام هدایة العباد).

۲۳. حاشیه آیت الله سید محمدعلی علوی گرگانی (آماده چاپ).

۲۴. حاشیه آیت الله سید صادق روحانی.

۲۵. حاشیه آیت الله شیخ محمدتقی بهجت (چاپ شده) و از شروع آن:

بغیة الهداة (نوشته آیت الله سید محمدجواد طباطبایی تبریزی/ ۱۳۱۵-۱۳۸۷ ق)، ابتغاء الفضیلة (نوشته آیت الله حاج آقا مرتضی حایری/ ۱۳۳۴-۱۴۰۶ ق)، سفینة الهداة (نوشته آیت الله شیخ محسن حرم پناهی قمی/ ۱۳۴۸-۱۴۲۳ ق).

تحریر الوسیله

حضرت امام خمینی - قدس سره - که از دیرباز بر وسیلة النجاة حاشیه نگاشته بود در تبعیدگاه خویش در ترکیه، حواشی خود را داخل متن نمود و بر آن، ابواب و مسائل بسیار افزود و نام آن را تحریر الوسیله نهاد، معظم له در آغاز آن می نویسد:

«در زمان های گذشته، کتاب وسیلة النجاة نوشته السید الحجة فقیه الاصفهانی - قدس سره - را حاشیه نمودم و هنگامی که در اواخر جمادی الثانی سال ۱۳۸۴ ق (۱۳ آبان ۱۳۴۳ ش) به دنبال وقایع تأسف انگیز و دردناکی که بر اسلام و مسلمانان وارد آمد - و شاید تاریخ به ثبت آنها بپردازد - از قم به بندر بورسا (یکی از شهرهای ترکیه) تبعید شدم و در آن جا تحت نظر قرار گرفتم، با فراغت بال و آسودگی خیال در مقام آن برآمدم که حواشی را به صورت متن مستقلی در آورم تا استفاده از آن آسان تر باشد و اگر خداوند توفیق دهد مسائل مورد نیاز روز را نیز بر آن بیفزایم».

امام (ره) در حالی که به جز وسیله و عروة الوثقی و وسائل، کتابی دیگر در اختیار نداشت و از ارتباط با جهان خارج هم ممنوع بود مسائل امریه معروف و نهی از منکر، نماز جمعه، دفاع و جهاد، قضا، حدود، قصاص، دیات، مسائل مستحدثه و بسیاری از احکام حج را بر آن افزود و بدین گونه این کتاب، یک دوره کامل فقه فتوایی گردیده است.

این کتاب در واقع حاصل رنج و کوشش سه تن از فقهای بزرگ شیعه، آیات عظام سید محمدکاظم یزدی، سید ابوالحسن اصفهانی و امام خمینی است که اینک در دسترس ما قرار دارد.

۱. حاشیه آیت الله فاضل لنکرانی.
 ۲. حاشیه آیت الله مکارم شیرازی.
 ۳. حاشیه آیت الله علوی گرگانی (چاپ مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۳ ش) - همراه با متن تحریر در ۲ جلد.
 ۴. حاشیه آیت الله یوسف صانعی (چاپ ۱۴۲۰ ق).
 ۵. حاشیه آیت الله ابوطالب تجلیل تبریزی (چاپ ۱۳۷۸ ش).
 ۶. حاشیه آیت الله علی مشکینی اردبیلی (آماده چاپ).
- شرح‌ها**
۱. تفصیل الشریعة
 - از: آیت الله محمد فاضل لنکرانی
 - این شرح، گسترده ترین شرح تحریر الوسیله است که ۲۰ جلد آن به چاپ رسیده و بقیه آن هم به چاپ خواهد رسید.
 ۱. الاجتهاد والتقلید، ۳۰۳ ص
 ۲. احکام الوضوء والتخلی، ۴۳۲ ص.
 ۳. المیاه، ۲۷۶ ص.
 ۴. النجاسات واحکامها، ۴۹۲ ص.
 ۵. غسل الجنابة والتیمم، ۷۲۳ ص.
 ۶. الصلاة (ج ۱)، ۶۸۷ ص.
 ۷. الحج (ج ۵)، ۴۸۰+۴۴۸+۴۷۲+۴۴۸+۵۲۳ ص.
 ۸. الخمس والانفال، ۳۲۵ ص (همراه با تقریرات بحث خمس آیت الله العظمی بروجردی).
 ۹. القضاء والشهادات، ۵۶۰ ص.
 ۱۰. النکاح، ۶۵۶ ص.
 ۱۱. الطلاق والمواریث، ۵۳۵ ص.
 ۱۲. الحدود، ۵۸۵ ص.
 ۱۳. القصاص، ۳۵۵ ص.
 ۱۴. الدیات، ۳۴۵ ص.
 - ج ۱۵: الاجارة، ۴۴۱ ص.
 ۲. مدارک تحریر الوسیله (چاپ ۱۳۸۰-۱۳۸۱ ش)
 - از آیت الله مرتضی بنی فضل تبریزی
 - * الصلاة (ج ۳)
 ۱. مقدمات تا تعقیبات الصلاة.
 ۲. در حال چاپ.
 ۳. صلاة القضاء تا صلاة الجماعة.
 - * الصوم، ۴۶۸ ص.
 - * الزکاة والخمس، ۷۱۰ ص.
 ۳. مبانی تحریر الوسیله (چاپ ۱۳۸۰ ش)
 - از آیت الله محمد مؤمن قمی
- * القضاء والشهادات، ۷۵۰ ص.
 - * الحدود، ۵۳۶ ص.
 ۴. مستند تحریر الوسیله
 - از آیت الله سید مصطفی خمینی (۱۳۴۶-۱۳۹۶ ق).
 - ج ۱. طهارت، خلل صلاة، صوم و مکاسب (۵۲۶ ص).
 - ج ۲. بیع، خیارات و نکاح (۴۳۳ ص).
 ۵. مستند تحریر الوسیله
 - از آیت الله حاج شیخ احمد مطهری ساوجی (۱۳۵۷-۱۴۱۱ ق)
 - الطهارة (ج ۳)، ۴۹۰ ص.
 - المواریث والقضاء، ۴۹۰ ص (این کتاب را هاشم نوری به فارسی در آورده است).
 - الغصب، ۴۳۰ ص.
 - صیدو، ۲۱۰ ص.
 - اطعمه واشربه، ۱۵۰ ص.
 - رهن و حجر و حواله، کفالت و وکالت، اقرار و هبه (به فارسی)، ۵۲۶ ص.
 - الحدود والقصاص: ۶۷۵ ص
 - الديات، ۳۴۴ ص.
 - نکاح و طلاق، به چاپ رسیده است.
 ۶. فقه الثقلین
 - از آیت الله شیخ یوسف صانعی اصفهانی
 - القصاص، ۶۶۶ ص.
 - الطلاق، ۵۹۶ ص (به قلم سید ضیاء مرتضوی).
 - بقیه شرح (مباحث: حج، نکاح، اطعمه واشربه، ارث، حدود و دیات) هنوز به چاپ نرسیده است.
 ۷. انوار الفقاهة
 - از آیت الله ناصر مکارم شیرازی
 - الحدود والتعزیرات، ۵۰۰ ص
 ۸. معتمد تحریر الوسیله
 - از شیخ عباس ظهیری اصفهانی
 - مسائل مستحدثه (بیمه و سرقفلی)، ۴۲۶ ص (چاپ ۱۳۸۲ ش).
 ۹. مصباح الشریعة
 - از حاج شیخ عبدالنبی نمازی بوشهری
 - کتاب الخمس، ۳۲۰ ص.
 - صلاة المسافر، ۲۶۵ ص.
 - الاجتهاد والتقلید، ۲۵۰ ص.
 - کتاب الصوم (در حال چاپ).
 ۱۰. دلیل تحریر الوسیله
 - از حاج شیخ علی اکبر سیفی مازندرانی

۸. امر به معروف و نهی از منکر: دلیل تحریر الوسیله (۱ شرح).
۹. مکاسب: مستند تحریر الوسیله (خمینی) (۱ شرح).
۱۰. بیع و خيارات: مستند تحریر الوسیله (خمینی) (۱ شرح).
۱۱. اجاره: تفصیل الشریعة (۱ شرح).
۱۲. مضاربه: ابتغاء الوسیله - خطی - (۱ شرح).
۱۳. رهن تا حجر: مستند تحریر الوسیله - به زبان فارسی - (۱ شرح).
۱۴. وصیت: دلیل تحریر الوسیله (۱ شرح).
۱۵. صید و ذباجة: مستند تحریر الوسیله، دلیل تحریر الوسیله (۲ شرح).
۱۶. اطعمه و اشربة: مستند تحریر الوسیله، فقه الثقلین - خطی (۲ شرح).
۱۷. غضب: مستند تحریر الوسیله (۱ شرح).
۱۸. نکاح: تفصیل الشریعة، مستند تحریر (خمینی)، مستند تحریر (مطهری)، فقه الثقلین (۴ شرح).
۱۹. طلاق: تفصیل الشریعة، فقه الثقلین، مستند تحریر (مطهری) (۳ شرح).
۲۰. ارث: تفصیل الشریعة، مستند تحریر (مطهری)، فقه الثقلین - خطی (۳ شرح).
۲۱. قضاء: تفصیل الشریعة، مبانی تحریر الوسیله، مستند تحریر الوسیله، نورالدین (۴ شرح).
۲۲. شهادات: تفصیل الشریعة، مبانی تحریر الوسیله، نورالدین - خطی - (۳ شرح).
۲۳. حدود: تفصیل الشریعة، مبانی تحریر، مستند تحریر، انوار الفقاهة، نورالدین (۵ شرح).
۲۴. قصاص: تفصیل الشریعة، مستند تحریر (مطهری)، فقه الثقلین، نورالدین، ابتغاء الوسیله (۵ شرح).
۲۵. دیات: تفصیل الشریعة، مستند تحریر (مطهری)، نورالدین، ابتغاء الوسیله و فقه الثقلین (۵ شرح).
۲۶. مسائل مستحدثة: معتمد تحریر الوسیله، نورالدین (۲ شرح). نتیجه آن که مباحث قضاء، حدود، قصاص و دیات - به دلیل پیروزی انقلاب اسلامی و اقتضای نیازهای نظام جمهوری اسلامی - بیشترین شروح را داشته و برخی از ابواب همانند مزارعه، مساقات و دین و شرکت بدون شرح مانده است. به امید آن که ابوابی هم که دارای شرح ناقص یا شرح اندکی بوده، مورد شرح فقهای بزرگوار قرار گیرد و در ظل تحریر الوسیله، دوره های فقهی متعدد پدید آید.
- الخمس، ۳۳۸ ص.
- احکام الستروالنظر، ۲۳۴ ص.
- الامر بالمعروف والنهی عن المنکر، ۲۱۵ ص.
- الصید والذباجة، ۲۷۰ ص.
- ولاية الفقیه، ۳۰۰ ص.
- احکام الاسرة (در حال چاپ).
- نیز ابواب وصیت، غنا و موسیقی، ربا، ثبوت هلال، منصب قضا و حکومت برای زن، غش در معاملات و آدم ربایی هم نوشته شده است.
۱۱. شرح تحریر الوسیله از آیت الله حاج شیخ احمد سبط الشیخ (۱۳۴۹-۱۴۱۶ق) اجتهاد و تقلید (و بخشی از طهارت)، فیروزآبادی، قم، ۱۴۱۲ق، ۳۱۰ ص.
۱۲. نورالدین المنیر از حاج سید نورالدین شریعتمدار جزایری اجتهاد و تقلید، ۴۵۰ ص (همراه با شرح مسائل اجتهاد و تقلید منهاج الصالحین آیت الله خوئی).
- از این شرح، ابواب حج، قضا و شهادات، حدود و قصاص، دیات، مسائل دفاع و مستحدثة برآمده است.
۱۳. ابتغاء الوسیله الی ابواب الشریعة از حاج شیخ محمد حسن احمدی یزدی از آن، مباحث اجتهاد و تقلید، صلاة جمعه، حج، قضا، مضاربه و بخشی از حدود و قصاص نگاشته شده است.
- *
- از آنچه نگاشته شد روشن می شود که این ابواب دارای چند شرح هستند:
۱. اجتهاد و تقلید: تفصیل الشریعة، مصباح الشریعة، شرح تحریر الوسیله، نورالدین المنیر (۴ شرح).
۲. طهارت: تفصیل الشریعة و مستند تحریر الوسیله (خمینی) و مستند تحریر الوسیله (مطهری) (۳ شرح).
۳. صلاة: تفصیل الشریعة، مدارک تحریر الوسیله، مستند تحریر الوسیله و مصباح الشریعة (۴ شرح).
۴. زکات: مدارک تحریر الوسیله (۱ شرح).
۵. خمس: تفصیل الشریعة، مدارک تحریر الوسیله، مصباح الشریعة، دلیل تحریر الوسیله (۴ شرح).
۶. صوم: مدارک تحریر الوسیله، مصباح الشریعة، مستند تحریر الوسیله (خمینی) (۳ شرح).
۷. حج: تفصیل الشریعة، نورالدین (خطی)، ابتغاء الوسیله (۳ شرح).